

SOCIÁLNY ŠTÁT AKO VÝSLEDOK BOJA ZA UZNANIE

PETER GARBARČÍK – ANNA POLAČKOVÁ

Inštitút politológie
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
Email: peter.garbarcik@gmail.com
polackova.anna207@gmail.com

Abstract:

This article deals with a role of the welfare state as a middleman and a guarantor of basic social rights concerning socially disadvantaged groups. The main objective is to open a discussion regarding the role of welfare state in the process of recognition and social valuation of people impacted by poverty or social exclusion. Recognition theory of Axel Honneth, representative of contemporary critical theory, has been used as a theoretical basis for this analysis.

Keywords:

Welfare state, Recognition, Social Policy, Justice, Solidarity.

Slovo „uznanie“ so všetkými svojimi interpretáciami, podobami a významami je v súčasnosti pertraktované a skloňované viac ako by bolo na stupeň civilizačného rozvoja, v ktorom sa nachádzame, príznačné a prípustné. Zúžením optiky na kategóriu sociálneho uznania sa nepriamo ocitáme na poli boja za emancipáciu, zrovnoprávenie, spravodlivosť, či nediskrimináciu. Moderným dejinám je možné kvitovať skutočnosť inštitucionálneho ukotvenia elementárnych zásad ľudskej dôstojnosti v podobe (okrem iných) sociálnych práv. Na základe interpretácie jedného z najvýznamnejších predstaviteľov súčasnej kritickej teórie, nemeckého filozofa a sociológa Axela Honnetha a jeho teórie uznania, hovoríme o tzv. právnom uznaní. Teória Axela Honnetha vychádza „z rozčleneného konceptu uznania, ktorý vedľa ‚lásky‘ zahŕňa tiež ‚právnú úctu‘ a ‚sociálne ocenenie‘“ (Fraser, Honneth, 2004, s. 16).

Okrem prvých dvoch dimenzií uznania, ktoré A. Honneth rozlišuje, je pre náš účel tou najsmerodatnejšou a podstatnou tretia – uznanie sociálne, obzvlášť ak ide o jednu z jeho formalizovaných podôb – sociálny štát.

Vo svojej koncepcii uznania rôznych sfér ľudskej prirodzenosti Axel Honneth v najväčšej miere pojednáva o druhom spôsobe historického vývoja práv a o ich prehlbovaní. V tomto kontexte hovoríme o probléme znevýhodnenia sociálne slabých skupín obyvateľstva a o požiadavkách vznášaň sa na určité druhy vyrovnávania, ktoré by mali situáciu chudobných zlepšovať. Proces prehlbovania uznania v tomto zmysle prebieha tak, že sociálne slabší usilujú o uznanie sociálnych a hospodárskych práv a tieto práva sú tak postupne akceptované a zákonne, alebo dokonca ústavne garantované. Na základe presnej identifikácie Marek Hrubeca, ktorý sa teóriou uznania Axela Honnetha zaoberá dlhodobo a tvorí jedno z východísk jeho vedeckého bádania, tento bod argumentácie predstavuje križovatku z ktorej vedú najmenej dva spôsoby „apológie“ a výkladu uvedeného problému:

1. Vyššie uvedený problém môžeme interpretovať, že sociálne a ekonomické práva predstavujú ďalšiu rovinu práv. Jedná sa o druhú generáciu ľudských práv, ktorá len dopĺňa občianske a politické práva, teda ľudské práva prvej generácie. Občianske a politické práva sú vnímané ako práva primárne. Problém s touto interpretáciou tkvie v tom, že aj keď pracujeme s verziou priznania sociálnych a ekonomických práv, v liberálnej tradícii sú uznané len z inštrumentálnych dôvodov ako prostriedok k dosiahnutiu občianskej a politickej rovnoprávnosti, tzn. hovoríme o formálne uznaní mož-

nosti vyššie uvedených práv, nejedná sa však o rovnoprávnosť sociálnu a ekonomickú.

2. Úsilie o sociálne a hospodárske práva je ale možné chápať ako boj o uznanie práv, ktoré sú buď z perspektívy úsilia o sociálny egalitarizmus rovnocenné s právami občianskymi a politickými, alebo sú z hľadiska prežitia človeka dokonca primárne. Z pohľadu marginalizovaných skupín osôb je nielen feudálna, ale aj liberálna terminológia vnímaná ako segregáčna, a preto nežiaduca. Boje o uznanie sú na tomto poli bojom o uznanie sociálnych a ekonomických práv nemajetných občanov, o uznanie práv žien, o uznanie ďalších sociálnych, etnických, kultúrnych, či iných menšín. V tomto druhom prípade nie sú sociálne, ekonomické a kultúrne práva inštrumentálne hierarchicky podriadené pod práva politické a občianske, napríklad ako podmienka možnosti politického poriadku, ale sú formulované kvôli nim samotným. To znamená ísť o krok ďalej za hranice liberálnych koncepcií a formulovania takých požiadaviek, ktoré napr. majetní muži – a po nich ďalšie skupiny osôb – pôvodne nekládli (Hrubec, 2011).

Zjednodušene to je možné formulovať aj tak, že sa „jedná predovšetkým o formuláciu zásad ľudskej dôstojnosti v podobe sociálnych práv, keď každý občan daného štátu má naďalej zaručenú istotu sociálnej pozície vyplývajúcej práve z faktu, že je občanom“ (Hrubec a kol., 2012, s. 118). Na základe nasledujúcej Hrubecovej interpretácie Honnetha je, „jedným z významných výsledkov bojov o emancipáciu presah istých sociálnych bojov smerom k inštitucionalizácii pôvodne parciálnych nárokov určitých sociálnych skupín do podoby istých práv človeka. Ako jednotiaci bod týchto sociálnych bojov je navyše možné pozorovať v dejinách narastajúcu mieru implementácie rovnosti do jednotlivých sociálnych vzťahov, a to vždy nejakým konkrétnym spôsobom, ktorý je z hľadiska spoločenského seba porozumenia inovatívny: rozširuje základy podmienok pre sebauskutočnenie človeka a zároveň dochádza k jeho adekvátnemu reflexívnemu uchopeniu v rámci spoločenského vedomia“ (Hrubec a kol., 2012, s. 116). Jedným z takýchto inovatívnych spôsobov implementácie rovnosti v rámci konkrétnych spoločensko-triednych reálií sa do určitej miery stal sociálny štát. Táto formulácia v sebe nesie viac diskutabilných prvkov, napĺňame tým však náš zámer. Každá epocha spoločenského rozvoja je determinovaná inými vzorcami hodnotenia sociálneho statusu. Ako Hrubec daný problém precizuje: „v súčasnej spoločenskej formácii je možné vysledovať prinajmenšom tri konkrétne vzorce rozdeľovania sociálneho ocenenia: pôvod, výkon a solidarita“ (Hrubec a kol., 2012, s. 118).

Ako samotný Honneth v kontexte uvedeného poznamenáva, „pre vznik základných inštitúcií kapitalistickej formy spoločnosti bol samozrejme ešte oveľa dôležitejší iný vývojový proces, ktorý vytvoril základy

pre jej morálny poriadok. Nielen v stavovskom spoločenskom zriadení feudalizmu, ale aj vo všetkých premoderných spoločnostiach bolo právne uznanie jednotlivca – teda jeho uznávané a istými právami zaistené postavenie člena spoločnosti – bezprostredne späté so sociálnym ocenením, ktoré mohol požívať na základe pôvodu, veku, či funkcie: rozsah práv, ktoré malo individuum legítimne k dispozícii, bol daný do istej miery priamo mierou „cti“, či vyšším postavením, ktoré mu boli priznávané všetkými ostatnými členmi spoločnosti v rámci etablovaného poriadku prestíže. Táto zmes právneho rešpektu a sociálneho ocenenia, ktorá je v zásade morálnym základom všetkých tradičných spoločností, je rozrušená vznikom meštiansko-kapitalistického spoločenského poriadku“ (Fraser, Honneth, 2004, s. 181 – 182). Pokiaľ s príchodom kapitalistickej formy usporiadania spoločenských vzťahov sa kritériom ocenenia stáva výkon a zásluhovosť, pre viaceré znevýhodnené skupiny z tejto situácie automaticky vyvstáva potreba riešenia ich negatívnej situácie. Vychádzajúc z Hrubecovej premisy, že „sociálne ocenenie sa podieľa na kľúčových sociálnych procesoch, ktoré určujú konkrétne formy rozdeľovania statkov (materiálnych i nemateriálnych) a ktoré sú nevyhnutné pre autonómny rozvoj podmienok sebarealizácie človeka“ (Hrubec, 2012, s. 109), tak dopyt po sociálnom štáte je najväčší v obdobiach výrazných spoločensko-politických zmien, predovšetkým konfliktov, katastrof, či hospodárskych kríz s celosvetovým presahom. Keďže súčasný kapitalizmus a jeho globálna podoba má v sebe priam symptomatický znak prejavujúci sa v cyklických krízach, je pravdepodobnosť neustálych návratov sociálneho štátu do úlohy samaritána viac než istá. Jednoducho, „čím väčšia je izolovanosť jedinca, tým viac je sociálny štát potrebný“ (Arnoldová, 2004, s. 12). Na podstatu fungovania sociálneho štátu sa dá nazerať z viacerých hľadísk a uhlov, určujúcich dôvody jeho samotnej existencie. Tým najrozšírenejším a pre nás najvhodnejším pohľadom je tzv. normatívny, ktorý stojí na kvalitatívnych odlišnostiach a kultúrnych determinantoch. Sociálny štát je považovaný za bod v ktorom sa schádzajú alebo rozchádzajú názorové a hodnotové prúdy diskutujúce o spravodlivosti, ľudských právach a pod. Normatívne hľadisko vzniku a fungovania sociálneho štátu tým pádom „spočíva na konkrétnej predstave o dobre, resp. o blahu spoločnosti. Nejde teda len o úzke inštitucionálne vymedzenie fungovania sociálneho štátu, ale predovšetkým o jasne definovaný hodnotový cieľ, ku ktorému má činnosť sociálnych a ochranných funkcií smerovať. Podľa normatívnej definície je teda sociálnym štátom taký štát, ktorého inštitucionálne usporiadanie smeruje k naplneniu sociálneho občianstva“ (Rákosník, 2005, s. 31). Na základe najznámejšieho teoretika sociálneho štátu Gosta Espinga Andersena, tvorí jeho podstatu:

1. koncepcia sociálnych práv, ktoré sú zaistené dekomodifikáciou individua proti úplnej závislosti na trhu práce;
2. koncepcia sociálneho občianstva, kedy status jednotlivca ako občana konkuruje jeho triednej pozícii, ktorú môže v rôznej miere nahradzovať;
3. pluralistická koncepcia prepojenia trhu, rodiny a štátu (Andersen, 1990, s. 20 – 23).

Nie je ničím prekvapujúcim, že moderný sociálny štát a komponenty, ktoré ho tvoria vznikali na pozadí stále väčších sociálnych trení v druhej polovici 19. storočia. Prvé známky života nadobúdali postupnými ústupkami absolutistických režimov v Európe vo forme priznávania čoraz bohatejšej palety sociálnych benefitov širokým masám. Pokiaľ vnímame demokraciu ako výsledok boja za istý typ spravodlivosti a uznania, môžeme do istej miery priznať aj sociálnemu štátu podiel na koncipovaní občianskych princípov, ktoré sa postupom času stávali neodškriepiteľnými súčasťami konkrétneho kultúrneho priestoru. „Výkon občianstva v demokracii vyžaduje slušnú úroveň života a pocit byť ochraňovaný proti vážnym rizikám existencie. V tomto zmysle sa sociálny štát dnes javí ako prirodzený komplement demokracie“ (Králková, 2005, s. 209 – 210). Kapitalistický systém je na jednej strane sprievodným javom klasickej liberálnej demokracie, na strane druhej aj jej potenciálnym hrobárom v podobe svojej striktnej a nekompromisnej logiky.

Jiří Pehe vníma podstatu trhového hospodárstva ako individualistický projekt, v ktorom sa kladie dôraz na liberálnu dimenziu systému liberálnej demokracie. Demokracia ako vláda väčšiny (či ľudu) je však projekt kolektivistický (resp. kolektívny), ktorý v sebe integruje zakódované tendencie k presadzovaniu takých opatrení, ktoré vyhovujú ľudu (Pehe, 2010). Uvedený autor zaujímavo ilustruje v súčasnosti sa prejavujúce negatívne vplyvy kapitalizmu na stabilitu demokratického systému. Podľa neho je kapitalizmus „približne od polovice 20. storočia založený na prácne vybudovanej rovnováhe medzi tromi navzájom antagonistickými heslami francúzskej revolúcie: slobodou (reprezentovanou liberalizmom), rovnosťou (mienenou ako rovnosť pred zákonom, teda ako právny štát) a bratstvom (reprezentovaným sociálnou solidaritou, teda sociálnym štátom) (Pehe, 2010).

Reagujúc na posledný zo zmieňovaných hodnotových prvkov, je odborne vymedzené, že pôvod sociálneho štátu, či štátu blahobytu vychádza zo štyroch pojmov: fatalita, solidarita, zodpovednosť, reciprocita. Tieto štyri termíny figurujú v centre diskusií o sociálnej ochrane, a to od čias anglických zákonov o chudobných v 17. storočí, až do zrodu a ďalšej existencie štátu blahobytu, teda až do konca 20. storočia. Za jeden z najväčších nedostatkov sociálneho štátu sa považuje tzv. vynútená solidarita. Solidaritu zvykneme definovať „ako vzájomnú podporu a ako vzájomnú ochranu

proti sociálnym (životným aj majetkovým) rizikám a ich následkom, s odloženou reciprocitou. Solidárna schéma môže mať rôznu povahu a podobu, od neformálnej komunitnej svojpomoci cez vytváranie vzájomne podporných spolkov, či poistných fondov“ (Hunčová, 2010, s. 55). Neoliberalizmus vo všeobecnosti, pokiaľ sa jedná o problematiku občianskej emancipácie v rámci sociálneho štátu smeruje väčšinu svojej kritiky práve k sociálnym štátom vytvorenej umelej solidarite ako neprípustne intervenčnej forme podkopávajúcej nezávislosť individua.

Pokiaľ však vnímame dané záležitosti v kontexte doby, je možné aj v takto vynútenej solidarite nájsť prvky logiky. „V demokratických štátoch blahobytu o ktorých ukotvení nebolo žiadnych pochybností, sa konflikty týkali najviac rozdeľovania zdrojov, takže mohli byť riešené pomocou distributívnych kategórií s odvolaním na univerzalistické princípy“ (Fraser, Honneth, 2004, s. 14). Existencia sociálneho štátu a intenzita jeho intervencionistických politík veľakrát závisela na verejnej podpore a konsenze. Práve tá v mnohých prípadoch legitimovala koncept formálnej solidarity podporovanej štátom za potrebný a žiaduci obzvlášť v dobe, v ktorej „o tom, koľko ocenenia si jednotlivec v spoločnosti legitímne zasluhuje, už nemá rozhodovať členstvo v stavovskej skupine so zodpovedajúcimi kódexmi cti, ale osobne podaný výkon v štruktúre industriálnej organizovanej deľbe práce“ (Fraser, Honneth, 2004, s. 182 – 183).

Je možné konštatovať, že sociálny štát sa stal riešiteľom mnohých problémov súvisiacich s emancipáciou a saturovaním základných sociálnych potrieb tých najmenej solventných skupín obyvateľstva. V priebehu desaťročí jeho fungovania sa ocital vo viacerých rozličných spoločenských, kultúrnych a ekonomických konšteláciách testujúcich jeho odolnosť a opodstatnenosť. Dlhú dobu sa jednalo o trojčlenku demokracia – trh – sociálny štát, v intenciách ktorej sa viedla diskusia o sociálnom uznaní tých najslabších. Približne posledných štyridsať rokov sa k uvedeným hodnotovým dimenziám pridáva aj (zdá sa) nevyhnutnosť v podobe globalizácie. V súvislosti s tendenciami typickými pre ekonomickú globalizáciu sa v čoraz intenzívnejšej podobe prejavuje výrazný tlak na kompetencie jednotlivých vlád pre ktoré bolo ešte doteraz charakteristické aktívne prerozdeľovanie a v istej miere komplexnejšie regulovanie hospodárskeho života vo svojich hraniciach. V tejto súvislosti Jan Keller zaujíma jednoznačné stanovisko, keď konštatuje, že je „v záujme nielen chudobnej časti spoločnosti, ale taktiež bohatých investorov, aby sociálny štát ostal v nejakej (napríklad aj národnej) podobe zachovaný. Pre bezpečnosť investícií bude vždy potrebný určitý stupeň sociálneho zmieru. Aj keď sociálny štát predstavuje pomerne nákladnú formu vnútornej pacifikácie spoločnosti, bez neho by náklady na udržanie sociálneho zmieru boli pravde-

podobne ešte oveľa vyššie“ (Keller, 2006, s. 37). S Kellerom môžeme súhlasiť aj v jeho ďalšej argumentácii, keď poukazuje, že stúpenci vyššie zmieneného poňatia sa neobmedzujú len na ekonomicky relevantnú argumentáciu. Podľa nich je žiaduce, aby trh pôsobil v demokratických podmienkach, avšak bolo by ťažké udržať demokraciu a s ňou súvisiace humanitárne hodnoty bez veľkorysej sociálnej politiky, ktorá predstavuje do značnej miery hodnotu sama o sebe a v konkrétnych obdobiach je zo strany početných neuznaných más aj radikálne artikulovaná a dožadovaná (Keller, 2006).

Je možné zo strany názorového spektra obhajujúceho trh a spravodlivosť z neho vyplývajúcu, prostredníctvom ktorej sa pre milióny ľudí stali všetky pozitívne výdobytky kapitalizmu realitou, ospravedlniť iné, tou istou logikou postihnuté masy, ktoré sa však ocitli na strane opačnej? Ak áno, tak v tom prípade by mali byť ospravedlnené aj konkrétne extenzívnejšie politiky sociálneho štátu. Pokiaľ sa pohybujeme v rovine abstraktnejšej, a teda v rovine uvažovania o dosiahnutí uznania pre čo najširšie skupiny postihnutých neuznaním ich elementárnych potrieb, mohla by sa stať snaha o dosiahnutie väčšej rovnováhy sociálno-ekonomických vzťahov za určujúcu výzvu našej doby.

Literatúra:

- ANDERSEN-ESPING, G.: *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton: Princeton University Press 1990.
- ARNOLDOVÁ, A.: *Vybrané kapitoly ze sociálního zabezpečení*. I. část. Praha: Karolinum 2004.
- KRÁLOVÁ, L.: 2005. Sociální vyloučenost a sociální politika. In: BOLFÍKOVÁ, E. (ed.): *Medzi občanom a štátom. Kontexty slobody, demokracie a spravodlivosti*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 2005.
- FRASER, N. – HONNETH, A.: *Prerozdělování nebo uznání?* Praha: Filosofia 2004.
- HRUBEC, M.: *Od zneuznání ke spravedlnosti. Kritická teorie globální společnosti a politiky*. Praha: Filosofia 2011.
- HRUBEC, M., a kol.: *Etika sociálních konfliktů*. Praha: Filosofia 2012.
- HUNČOVÁ, M.: *Ekonomický rozměr občanské společnosti*. Praha: Wolters Kluwers 2010.
- KELLER, J.: *Soumrak sociálního státu*. Praha: SLON 2006.
- PEHE, J.: *Demokracie bez demokratů*. Praha: PROSTOR 2010.
- RÁKOSNÍK, J.: *Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945 – 1960*. Praha: Fontes 2010.

Štúdia je čiastkovým výstupom riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/0523/12 *Idea tolerancie – jej multikultúrne východiská, dimenzie, limity a ich interdisciplinárne (filozofické, teologické a politologické) reflexie*.